

Bácskay András

Számmisztika a babilóniai terapeuta szövegekben

Bevezetés

A mezopotámiai számmisztikával foglalkozó kutatások a kultusszal, illetve a jóslással, valamint a bajelhárító rítusokkal kapcsolatos forrásokra koncentrálnak. A kutatás figyelmét ugyanakkor eddig elkerülték a babilóniai orvosi szövegekben, különösen az ún. terapeuta szövegek sorai között megjelenő számadatok (pl. mennyiségi adatok, a kezelések gyakorisága stb.). Ez a tanulmány az ebben a szövegcsoportban fellelhető számmisztikai összefüggésekkel foglalkozik. A tanulmány két fő részből áll:

1. a mezopotámiai számmisztika főbb előfordulási területei, illetve szövegcsoportjai;
2. a terapeuta szövegek bemutatása, illetve az ún. „gyógyszeres kezelés” során azonosított szent számok rendszere, hátterük és a menológiai szövegekkel való összefüggéseik.

Az első részben röviden ismertetem a mezopotámiai számmisztika általunk ismert rendszerét, ennek során kitérek a babilóniai számmisztika fontosabb területeire, és egy-egy példa segítségével bemutatom a mezopotámiai számmisztika szempontjából kulcsfontosságú szövegcsoportokat (metrológiai szövegek, hémerológiai és menológiai szövegek, ómenszövegek), külön tárgyalom a számunkra legfontosabb területének számító hémerológiai szövegeket.

A második, a tanulmány nagyobbik hányadát kitevő részében felvázolom a babilóniai gyógyító rítus folyamatát, bemutatom a mezopotámiai orvosi szövegek fontosabb szövegcsoportjait (lexikális szövegek, diagnosztikai szövegek és a terapeuta szövegek), majd példák segítségével bemutatom a terapeuta szövegekben előforduló számadatokat és azonosítom a szövegcsoportban előforduló szent számok rendszerét. Ezt követően vizsgálom az itt előforduló szent számok más szövegcsoportokkal való kapcsolatát, és feltárom a vizsgált számok hémerológiai összefüggéseit.

1.1 A mezopotámiai számmisztika főbb területei, fontosabb szövegcsoportjai

Számmisztikai összefüggések megtalálhatóak a mezopotámiai kultúra számos közismert eleménél, ilyen például a híres babiloni toronytemplom hét szintje, a mezopotámiai világ 2 szférájának (az Ég és a Föld) 7-7 szintje vagy az istenek számszimbólumai. A források között azonban három olyan forráscsoportot ismerünk, amelyek szorosabb kapcsolatba hozhatók a babilóniai számmisztikával, illetve koherens rendszert alkotnak.

- metrológiai szövegek,
- menológiai szövegek,
- hémerológiai szövegek.

A metrológiai szövegek a kiemelten fontos babilóniai szentélykörzetek épületeinek és udvarainak szélességi és hosszúsági adatai közti mágikus összefüggérendszerrel tájékoztatják fel, a legismertebb ilyen jellegű a babilóniai szentélyeket áttekintő TIN.TIR^{KI} kezdősorú szöveg.

A menológiai és a hémerológia szövegek a különböző mezopotámiai kultikus kalendáriumokból eredeztethetőek. A legteljesebb ilyen jellegű szöveg az ún. Babilóni Almanach, amelyet a Kr. e. I. évezredben állítottak össze számos korábbi szöveg kompilálása nyomán. A különböző kultikus naptári rendszerek hagyománya Mezopotámiában a Kr.e. III. évezred első felére jellemző lokális államiság hagyományára vezethető vissza. Bár a politikai egység az évezred közepére megvalósult, a tekintélyes déli városok önállóságának hagyománya az önálló naptárrendszerekben még sokáig megőrződött. A különbségek formailag nem voltak jelentősek, mivel Mezopotámia összes kalendáriumára 12 db 30 napos holdhónapra osztja fel az évet. A naptárak azonban a hónapnevek, az évkezdés vagy az ünnepi rítusok viszonylatában már jelentős eltéréseket mutattak.

Míg a menológiai összefüggések az egyes hónapokra, illetve bizonyos hónapszakaszokra vonatkozóan szolgáltatott adatokat, a hémerológiai szövegek az egyes napokhoz kapcsolódó kedvező, illetve kedvezőtlen tevékenységekről tartalmaztak információkat. A szövegeket két csoportra oszthatjuk: az egyik csoport szövegei az egyes hónapokhoz kapcsolódóan szolgálnak mitológikus, asztrológiai, kultikus és gazdasági természetű információkkal, a másik csoport a különböző hónapokban található kedvező, illetve kedvezőtlen napokat, valamint az ezekhez kapcsolódó specifikus (általában kultikus-rituális) tevékenységeket írja le, a babilóniai forrásokban tehát kapcsolat van a holdfázisok és a kultikus szertartások ideje között.

„A (Niszán hónap) 7. napja Marduk és Zarpanítu ünnepeinek előestéje: kedvezőtlen nap, gonosz nap. A népek pásztora nem fogyaszthat sült húst vagy faszénen sült kenyeret. Nem válthat ruhát, nem vehet tiszta ruhát. A király nem szállhat kocsira, és nem oszthat parancsokat. A tiszta palotában a jós nem vé-

gezhethet jóslást, az orvos sem kezelhet beteget. (Ez az időszak) alkalmatlan bármilyen vállalkozásra. A király áldozzon kenyeret Marduk és Istár előtt az éjszaka folyamán és végezzen libációs áldozatot. Az istenek felé irányuló fohászra (ez az idő) alkalmas.”

A mezopotámiaiak kultikus-rituális időszámítása 4 szakaszra osztotta az egyes hónapokat. Az egyes szakaszok a hold fázisaihoz kapcsolódtak:

a hold eltűnésétől az újhold megjelenéséig	félhold	telihold	félhold
27, 28, 30, 1	7	14, 15	21, 22

Az egyes időszakoknak önálló elnevezésük, illetve hémerológiai jelentőségük volt. Általánosságban megállapítható, hogy a hónap első felét – az újhold megjelenésétől a telihold észleléséig – kedvező, míg a második felét – a hold fogyását, illetve eltűnését – kedvezőtlen hatásúnak tartották. Különösen veszélyesnek vélték a hold nem-láthatóságának időszakát, a hónap utolsó napjait. A babilóniaiak számára tehát az egyes napok hónapban elfoglalt helye nagyobb jelentőséggel bírt, mint a hónap kedvező vagy kedvezőtlen volta, azaz a hémerológiának fontosabb szerepe volt, mint a menológiának.

1.2. A hémerológiai szövegek számai

A mezopotámiaiak a „napok tudományát” akkádul *utukku*-nak nevezeték. A kifejezés a sumer $u_4.dug = \text{jó}$, azaz kedvező nap akkadizált változata. A hémerológiai összefüggések feltárásához a mezopotámiaiak a csillagászati megfigyeléseken túl matematikai számításokat is végeztek. Ezekben a szövegekben a 3-as és a 7-es valamint ritkábban az 5-ös számokkal kapcsolatos szorzatok, illetve osztások révén igazolják valamely nap hémerológiai jelentőségét. Ezen műveket az asszír és babiloni tudósok ún. misztikus – mitológikus magyarázó szövegeként szokás számon tartani. A kutatásban ezen szövegeket sokáig egyfajta ezoterikus szövegekként tartották számon, de mára bebizonyosodott, hogy jelentős szerepet játszott a hémerológia napi gyakorlatában is.

A jeles napok kapcsán a mezopotámiai hémerológiai szövegek a következő kategóriákat különböztették meg:

- általában kedvező,
- általában kedvezőtlen,
- félig kedvező,
- bizonyos kultikus-rituális tevékenységre vonatkozóan kedvező,
- bizonyos kultikus-rituális tevékenységre vonatkozóan kedvezőtlen.

A különböző forráscsoportokban a következő kiemelten fontos napokat tartották számon:

Forrás	Jeles napok
Irodalmi szövegek (Atrahasis eposz, Teremtéstörténet)	1, 7, 15, 30
<i>Eššešu</i> -fesztivál	1, 7, 15, később 4, 8, és 17
Babilóniai Almanach	1, 2, 3, 8, 9
<i>Inbu bēl arhi</i>	7, 9, 14, 19, 21, 28
Áldozati listák	1, 2, 3, 7, 19, 21, 29, 30

Az Atrahasis eposzban Enki a hónap első, hetedik és 15. napjaira állapította meg az istenek rituális tisztító fürdőjének az idejét.¹ Ezzel cseng össze egy óbabiloni levél szövege, amely a hónap első, hetedik és 15. napjának megfigyelésére hívja fel a figyelmet.² A babiloni Teremtéstörténetben Marduk isten szabja meg a hold fázisait, amelyben a 7., a 15. és a 30. napokat emeli ki.³ Az említett források a babiloniak azon meggyőződését tükrözik, hogy a hónap azon periódusai alkalmasak kultikus és mágikus rítusok elvégzésére, amelyek megfelelnek a hónap fázisainak. Az alkalmasság az egyes napok kedvező, illetve kedvezőtlen felfogásával volt összefüggésben, így a hónap bizonyos napjai kifejezetten kedvezőnek (pl. a teliholdhoz kapcsolódó 15. nap), mások (pl. a hónap utolsó napjai, a holdfogyatkozás időszaka) különlegesen veszélyes, azaz kedvezőtlen napnak számítottak.

Az ún. *lipšur*-litániák szövegeiben az év valamennyi hónapjának jeles napjaira vonatkozóan találhatóak fohászok. Ezekből – és más rituális szövegekből – kiderül, hogy a jeles napok általában összekapcsolódtak valamely istenség ünnepeivel. A fentebb említett almanachokból kiderül, hogy a kultikus szempontból fontos napok alkalmasak voltak az ártó hatású erők eltávolítására is, ezért a templomi kultusz kiemelkedő fontosságú napjai kerültek a mágikus bajelhárító rituálék fókuszába is.

Forrás	„jeles” napok
<i>Maqlu</i>	15, 28, 29, 30
<i>Šurpu</i>	7, 15, 19, 20, 25, 30

„Nap, hónap, év, *nubattu*, *eššešu*, 7. nap, 15. nap, 19. nap, 20. nap, 25. nap, a hold nem láthatóságának napja, a fürdőnap, gonosz nap, 30. nap, tűnjön el a bűnöd, az esküd (azaz esküszegésed), a hibáid, a vétkeid, a betegséged, a kimerültséged, a varázslat, a köpet, a szenny, az emberek ártalmas fondorlatai, amelyek előfordulhatnak (ezeken a napokon), vagy amely újra és újra megjelenik rajtad,

1 Atrahasis I. 206–207.

2 TCL I, 50:23

3 Enūma eliš V. 5. tábla 12–24.

vagy a családon, az utódaidon, a leszármazottaidon, távolodjon el tőled, oldódjon fel!⁴

A hémerológiai szövegek azonban nemcsak a kultusz, illetve a bajelhárító rítusok kapcsán játszottak jelentős szerepet, hanem – az újasszír udvari források tanúbizonysága szerint – kihatottak a mezopotámiaiak életének egyéb területeire is.

„Az év 7. hónapjának 7. napján... mivel egy *utukku* démon van ezen a helyen. Ne lépj arra a helyre, ahol egy szamar hempergett, mivel egy *pašittu* démon van ott... a kanálisból ne engedj vizet a szántóra, mert a talaj elszikesedik, ne egyél Ceratonium magot, mert akkor beteg leszel, ne feküdj egy nő ölébe, mert (a démon) elrabolja a szexuális potenciáladat...”

2.1 A *therapeuta* szövegek

A tanulmány második részében tárgyalásra kerülő ún. *therapeuta* szövegek a mezopotámiai orvoslás legfontosabb forrásait alkotják. Az ilyen jellegű szövegek általánosságban egyes betegségek kezeléséhez tartozó gyógyászati eljárásokat írnak le. A szövegek tartalmilag három részre oszthatóak: egy bevezetőszakaszra, ami tartalmazza a betegség szimptomáinak leírását, vagy\ és a betegség nevét, a második szakaszra, amely a gyógyítás során alkalmazott kezelést írja le, és egy harmadik részre, amely a páciens kilátásait ecseteli (a beteg általában meggyógyul, jóval ritkábban meghal). A kezelési eljárás két elemből tevődik össze:

1. egy gyógyhatású anyagokat (gyógynövények, kövek, ásványok, extraktumok stb.) felhasználó gyógyszeres kezelés,
2. valamint – nem minden esetben – egy amulett alkalmazása.

A gyógyító rítus lépéseit kapcsolódó ráolvasások, illetve rítusok kísérték: ráolvasásokkal tették hatékonyvá mind a gyógyszeres, mind az amulettel végrehajtott kezelést. A kezelés említett elemei (gyógyszeres kezelés, amulett alkalmazása, kapcsolódó ráolvasások és kapcsolódó rituálé) azonban nem mindegyik szövegben azonosítható. A korpuszban olyan *therapeuta* szövegek is vannak, amelyek csupán a gyógyszeres kezelést tartalmazzák, az amulett-listák vagy a lázelleni ráolvasások incipitjét (kezdősorát) összefoglaló ráolvasás-sorozat pedig sokszor a „gyógyszeres kezelést” hagyják el.

2.2. A *therapeuta* szövegek mágikus számai

A *therapeuta* szövegek említett elemei közül a következők vizsgálhatók témánk szempontjából:

- a gyógyszeres kezeléshez felhasznált gyógyhatású anyagok száma,
- a kezelés időtartama,

4 E. Reiner: Šurpu VIII. 42–47.

- kezelés gyakorisága,
- a lánc-amulettek mágikus köveinek száma,
- a recitálandó ráolvasások gyakorisága.

Az előadás nem tárgyalja a gyógyító rítusok lefolytatásának idejét, mivel ezekre a terapeuta szövegek nem tartalmaznak utalást. Más források alapján azonban világos, hogy gyógyító rítust csak hémerológiai szempontból kedvező napokon lehetett lefolytatni. A legvilágosabban ez az újasszír időszak udvari orvosainak levelezéséből derül ki. Most vizsgáljuk meg egyenként a terapeuta szövegek fentebb említett számadatait.

1. A felhasznált gyógyhatású anyagok száma

A terapeuta szövegek összességben több száz gyógyhatású anyagot említenek, az egyes forrásokban rendkívül szórt a felhasznált anyagok száma.

...Ezt a 15 gyógynövényt (kitörés) törd apróra zsázsaporról (kitört, vsz. keverd össze..)

(AMT 39 1 32–33.)

...Ezt a 15 gyógynövényt (kitörés) hűtsd le, olajjal (kitört)

(AMT 39 1 57–58.)

Az (ehhez a ráolvasáshoz) kapcsolódó rituálé a következő: végy 7 „északi” szentjánoskenyeret, nyárfa tűzön pörköld meg, olajjal keverd össze, hétszer recitáld (közben) a ráolvasást, háromszor kend be vele (a beteget), nyomkod meg (vsz. masszírozás). Miután megnyomkodtad recitáld a fejére a ráolvasást.

Ezt a 25 gyógynövényt és aromatikus anyagot vágd össze, törd apróra, végy sört, mustárfű levét és erős ecetet, és add (hozzá) az örleményhez, (a gyógyszert) zárd kemencébe, (majd) reggel vedd ki és hűtsd le, adj hozzá mézet és szűrt olajat, (majd) 1-szer, 2-szer, 3-szor csepegtesd (a gyógyszert) a végbelébe.

(BAM 168 28–32.)

Ezt a nyolc növényt aprítsd fel, nyomkod szét sörben, igya meg, (a fejét) olajjal kend be és meggyógyul.

(BAM 146 38–42)

2. A kezelések időtartama

A szövegek jó része nem adja meg a különböző típusú kezeléseket (kenőcs, borogatás, „kanalas orvosság”, füstölés stb.) időtartamát, azok a szövegek azonban amelyek erre vonatkozóan tájékoztatnak a következő időszakokat találjuk:

3 napos kezelés

...(a gyógynövényeket) mustárfű levében gyúrd össze, a (beteg) fejét borotválj le, borogasd be, és 3 napig ne old le (a borogatást). Timsót, fekete pasztát keverd el oroszlánsírban, a szeméit kend be és meggyógyul.

...(a gyógynövényeket) aprítsd fel, törd apróra, gyúrd össze mustárfű levében, (és) 3 napon keresztül borogasd (a fejét).
(BAM 480 Kol. II. 62.)

15 nap

Borotvárd le (a beteg fejét), tönkebúzáat mustárfű levében gyúrj össze, (és) 15 napon keresztül borogasd (a fejét).
(BAM 480 Kol. II. 61.)

7 nap

...(a gyógyhatású anyagokat) áztasd vízbe, (és a beteget) 7 napon keresztül mosd (ezzel), és (akkor) meggyógyul.
(Tsukimoto Vs. 15.)

3. a kezelés gyakorisága

Az esetek többségében nem utal ismétlődő kezelésre, amennyiben erre sor kerül a következő típusokat találjuk:

1 x 2 x 3 x

Ha valakinek fáj a szeme és lázas... (a gyógyhatású anyagot) gyúrd össze vajjal (kitörés) mosd meg (a beteget) vízben (kitörés), a szemeit 1-szer, kétszer, háromszor kend be (a gyógyszerrel)...
(AMT 20 2 7–8.)

...(a gyógyszert) helyezd a (beteg) fejére, (és) permetezz rá cédrusaromát, (és) 1-szer, 2-szer, 3-szor helyezz a (beteg) fülének belsejébe (gyógyszert), (kitörés)
(AMT 35 2 7.)

...(a gyógyszerből a beteg) éhgyomorra 1-szer, 2-szer, 3-szor igyon, (majd) igyon *šiqqu-t* és ecetet, (és/majd) a végelébe (kitört, de vsz. csepegtess a gyógyszerből.)
(AMT 39 1 10.)

3 x

Az (ehhez a ráolvasáshoz) kapcsolódó rituálé a következő: végy 7 „északi” szentjánoskenyeret, nyárfa tűzön pörköld meg, olajjal keverd össze, hétszer recitáld (közben) a ráolvasást, háromszor kend be vele (a beteget), nyomkodd meg (vsz. masszírozás). Miután megnyomkoddad recitáld a fejére a ráolvasást.

4. A lánc-amulettek mágikus köveinek száma

Ha valakinek lázas a feje és hullik a haja, a fej lázának és a haj hullásának megállításához...(a gyógyszeres kezelést követően) a kapcsolódó rítus a következő: (kövek felsorolása) ezt a 13 nevezett (követ) fűzd fel egy gypajúfonálra...
(BAM 480 kol. III. 22–31)

...(mágikus kövek felsorolása) ezeket a köveket kösd a (páciens) kezére és lábára, és (mond el) a „*kattaritum*” kezdősorú ráolvasást.

(Tsukimoto Vs. 21–23.)

Az ehhez tartozó rituálé a következő: karneolt, lazúrkövet, hegyi kristályt, kalcedont, *papparmīnu* követ, *šihu* követ, szerpentint, arzént, *UGU.AŠ.GI.GI* követ hematitot, *šubû* követ jobb- és baloldali *ZA.MUŠ* köveket fűzz gyapjúfonálra, helyezd a hajába!

(BAM 3 Kol. II. 20–23.)

5. a ráolvasások recitálásának gyakorisága

7x7 alkalom

...ráolvasást... a penészgombahéj főzetre hétszer és hétszer olvasd rá a varázsigt, (majd) borogasd a halántékát.

(BAM 482 kol. I 24.)

7 alkalom

Az (ehhez a ráolvasáshoz) kapcsolódó rituálé a következő: végy 7 „északi” szentjánoskenyeret, nyárfa tűzön pörköld meg, olajjal keverd össze, hétszer recitáld (közben) a ráolvasást, háromszor kend be vele (a beteget), nyomkodd meg (vsz. masszírozás). Miután megnyomkodtad recitáld a fejére a ráolvasást.

3 alkalom

Az ehhez (a ráolvasásához) kapcsolódó rituálé a következő: *nīnû* növényt, ként, *atā'īšu* növényt, spárgát aszalj meg, nyomkod szét, keverd el olajban és a ráolvasást háromszor mond el felette, kend be vele és meggyógyul! Végy ... gyíkot ... tedd hozzá sötét szövetbe ... akaszd a nyakába !

(BAM 147 Rs. 21–25., BAM 148 Rs. 23–27.)

6. a felhasznált gyógyhatású anyagok mennyisége

Miután ezekkel a borogatásokkal beborogattad őt (a beteget), 10 *šiqu* zsázsát tégy fűszermozsárba. Az ecetet ne törd mozsárban! 5 *šiqu* zsázsát süsd bele egy kenyérbe (és a beteg) egye meg. Zsázsát fél *qû* sörben morzsold szét (és a beteg) igya meg, és (a beteg) térjen vissza a szemre alkalmazott zsázsa-kötéshez.

(BAM 3 Kol. I. 15–19)

A terapeuta szövegekben előforduló számadatok az alábbiak szerint összegezhettek:

Gyógyhatású anyagok száma (darab)	Kezelés időtartama (nap)	Kezelés gyakorisága (darab)	A mágikus kövek száma (darab)	Recitálandó ráolvasások száma (darab)
4	3	3, 1x2x3	7	3
6	7		13,	7, 7x7
7	15		15	
8				
9				
10				
14				
15 (gyakori)				
25				
37				

Az adatokból megállapítható, hogy a gyógyító rítus különböző lépései, illetve a gyógyszeres kezelés során leggyakrabban előforduló számok nagymértékű azonosságot mutatnak. Úgy véljük, hogy ez az azonosság nem a véletlen műve, illetve nem az orvosi kezelésekből adódó gyakorlati tapasztalat eredménye, hanem sokkal inkább a mezopotámiai számmisztika megnyilvánulásának tekinthető. Annak ellenére, hogy a terapeuta szövegekben lévő számok összefüggéseivel eddig egyetlen kutató sem foglalkozott mélyrehatóan, a bajelhárító rítusok számmisztikai összefüggései a jellegzetesen mágikusnak tartott eljárások kapcsán (így például a ráolvasások recitálásának száma) már korábban is ismertek voltak. A terapeuta szövegek számadatainak általam elvégzett elemzése azonban arra is rámutat, hogy nemcsak a ráolvasások recitálásához vagy az amulettek alkalmazásához kapcsolódó számok, hanem a gyógyszeres kezelés részét alkotó eljárásokban szereplő számok is mágikusak. Pontosabban fogalmazva a mezopotámiai számmisztika ugyanazon összefüggésrendszerébe helyezhetők. A fenti összefüggés legszembetűnőbben a gyógyszeres kezelések időtartamában, illetve gyakorisága kapcsán mutatható ki. Ebben a logikai rendszerben a gyógyszeres kezelés egyik, több kutató által is a modern orvosi szemlélethez közel állónak mondott eleme, a gyógyszerek alkalmazásának napszakokhoz való kötődése, is ennek a számmisztikai rendszernek a részét alkotja. A napszakokhoz kapcsolódó kezelést példázza az alábbi szöveghely:

Ha valakinek az arca, a nyaka és az ajka állandóan kisebesedik és (a sebek) mint a tűz égetik, azt az embert *rābisu* démon ragadta meg. A meggyógyításához... (a gyógykészítménnyel) kend be reggel délben és este.

(B.2/7 6-15)

Az ismétlődő kezelés egyáltalán nem szokatlan jelenség az orvosi jellegű forrásokban, bár ennek pontos számát a szövegek általában nem közlik. Úgy véljük, hogy a tárgyalt szöveghely három napszakra vonatkozó kezelési alkalma (reggel, délben, este) nem a mezopotámiai gyógyászat praktikus tapasztalataiból, azaz a gyógyszerek felszívódási idejének felismeréséből származó orvosi tudásból fa-

kad, hanem a fenti táblázat adatai között kiemelt gyakorisággal előforduló hármas számmal kapcsolatos számmissztikai háttérével van összefüggésben. Úgy véljük, hogy a terapeuta szövegekben megjelenő mágikus számok rendszere jól illeszkedik a tanulmány első felében bemutatott hémerológiai és menológiai szövegek számmissztikai rendszerébe, amelyben a terapeuta szövegek leggyakrabban előforduló számai (3, 7, 15) ugyancsak kiemelkedő jelentőséggel rendelkeznek.

Irodalom

A mezopotámiai hémerológiáról és menológiáról

- CASABURI, M. C.: *ūmē tābūti „I giorni favorevoli*, Padova, 2003.
 COHEN, M. E.: *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, Bethesda, 1993.
 FRANKENA, R.: *Tākuḫtu de Sacrale maaltijd in het assyrische ritueel*, Leiden, 1954.
 LABAT, R.: *Hémérologies et Ménologies d'Assur*, Paris, 1939.
 LABAT, R.: *Un calendrier babylonien des travaux, des signes et des mois (séries iqur ipuš)*. Párizs, 1965.
 LANDSBERGER, B.: *Der Kultische Kalender der Babylonier und Assyrer*, Leipzig, 1915
 LANGDON, S.: *Babylonian menologies and the semitic calendars*, London, 1933.
 LIVINGSTONE, A.: *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian scholars*, Oxford, 1986.
 LIVINGSTONE, A.: *The Magic of Time*. in: T. Abusch–K. van der Toorn (szerk.): *Mesopotamian Magic textual, historical, and interpretative perspectives*, Groningen, 1999, pp. 131–137.
 LIVINGSTONE, A.: *The Case of Hemerologies: Official Cult, Labeled Formulation and Popular Practice*, in: Watanabe, K.: *Priest and Officials in The Ancient Near East*, Heidelberg, 1999, 97–111.

A mezopotámiai orvoslásról

- BÁCSKAY A.: *Mezopotámiai orvoslás. Ókor*, II. évfolyam 2–3. szám (2003) 19–25.
 H. AVALOS: *Illness and health care in the ancient near east. The Role of The Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*, Atlanta, 1995.
 R. D. BIGGS: *Babylonien*, in: H. Schipperges (szerk.): *Krankheit, Heilkunst, Heilung*, München, 1978, 91–114.
 P. HERRERO: *La thérapeutique mésopotamienne*, Paris, 1984.
 N. HESSEL: *Babylonisch-assyrische Diagnostik*, AOAT 43, Münster, 2000.
 J. V. KINNIER WILSON: *Organic Diseases of Ancient Mesopotamia and Mental Diseases of Ancient Mesopotamia*, in: D. Brothwell–A. T. Sandison (szerk.): *Diseases in Antiquity*, Band III, Springfield, 1967.
 R. LABAT: *La médecine babylonienne*, Paris, 1953.
 H. SINGER: *A History of Medicine*, Vol. I.: *Primitive and Archaic Medicine*, New York, 1951.